

БАЖАН О.Г., ЗОЛОТАРЬОВ В.А.

ЧЛЕН “ПАРАЛЕЛЬНОГО АНТИРАДЯНСЬКОГО ТРОЦЬКІСТСЬКОГО ЦЕНТРУ”: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ЧЕКІСТА Я.А.ЛІВШИЦЯ

У статті, спираючись на архівні матеріали, відтворено основні етапи життя одного з фундаторів радянських органів державної безпеки в Україні Я.Лівшиця.

Серед осіб, які у 1919-1925 рр. очолювали надзвичайну комісію (ЧК) - державне політичне управління (ДПУ) державної безпеки Чернігівської губернії¹ (до складу якої входила частина території сучасної Сумської області), виділяється постать Якова Абрамовича Лівшиця (у багатьох тогочасних документах - Ліфшиця²). Вже відомі стислі біографічні відомості³ про цю людину та її долю⁴. Ми ж спробуємо на підставі нових документів докладніше розповісти про людину, яка увійшла в історію як член “Паралельного антирадянського троцькістського центру”, на чие ім’я майже п’ятдесят років було накладене табу.

Яків Лівшиць народився 1896 р. у місті Мозирі - повітовому центрі Мінської губернії, в родині табельника сірникової фабрики. У дворічному віці втратив батька і мати, щоб прогодувати чотирьох дітей, стала займатися поденною роботою⁵. Ніякої освіти Яків не мав, що дозволило пізніше Й.В.Сталіну висловлюватися про нього як про “малограмотного робітника”⁶. Робітничу професію Лівшиць освоїв у ранньому віці - дванадцятирічним хлопчиком у 1909 р. почав навчатися на токаря по металу. Після трирічного безкоштовного навчання в майстерні на початку 1912 р. розпочав працювати за фахом. У Мозирі заробітки були мізерними і Лівшиць поїхав працювати до Києва. Затриматися тут надовго не вдалося, оскільки для постійної роботи євреям було потрібно мати право на проживання. Довелося перебиратися до Одеси, де протягом 1912-1913 рр. працював на арматурному заводі та заводі Кута. У південній Пальмірі Яків став членом профспілки та прилучився до революційного руху - став відвідувати гуртки та брати участь у страйках.

У 1913 р. Лівшиць повернувся до рідного міста та став працювати у тій самій майстерні, де і навчався⁷. Того ж року вступив до партії есерів, у лавах якої перебував два роки⁸. У розпал Першої світової війни 1915 р. був призваний на військову службу, але проливати кров “за віру, царя та Батьківщину” він не хотів, про що пізніше писав: “свідомість у мене була настільки великою, що я категорично вирішив на війну не йти, чого б мені це не коштувало”. Палке бажання уникнути фронту здійснилося через фізичну ваду - заїкання. Лівшиць потрапив на “дослідження до шпиталю”. Після півторамісячного лікування у бобруйському військовому шпиталі Лівшиць отримав синій білет ратника ополчення 2-го розряду, повернувся до Мозиря та влаштувався токарем по металу на фанерну фабрику “Блискавка”.

Перша світова війна вимагала все більше “гарматного м’яса”, невдовзі почали призивати і ратників ополчення 2-го розряду. Лівшиць зізнався,

що *“вирішив не йти воювати, оскільки для мене було зрозумілим, що нема за що воювати”*, а кожна поразка царського уряду приносила йому *“виняткову насолоду”*. Щоб уникнути нового призову, Яків переїхав до Києва, де на затоні пароплавного товариства отримав відстрочку від військової служби. Незабаром його перевели молодшим помічником машиніста на пароплав, а ще через кілька місяців вибухнула Лютнева революція. У березні 1917 р. Лівшиць вступив до лав більшовицької партії та невдовзі повернувся до рідного міста.

У травні 1917 р. на мозирській фабриці *“Блискавка”* був створений більшовицький осередок з 7 робітників. Його головою був обраний Лівшиць. У який спосіб набував та чеканив *“революційну лексику”* Лівшиць є і до сьогодні незрозуміло, адже у своїй автобіографії полум'яний більшовик писав: *“слід сказати, що до 1917 - 1918 р. я був цілком безграмотним, писати не вмів, навчився читати російською друкованими літерами. Після німецького наступу я відступив до Смоленська. Потім був відряджений до Києва на підпільну роботу в період Петлюри. Під час першого періоду моєї підпільної роботи в Києві працював у 1918 р. на техніці, потім перейшов до військового відділу підпільної організації. За часів гетьмана, а потім Петлюри був на військовій роботі підпільним комендантом Подолу, потім начальником повстанського округу, а потім знову комендантом Подолу. В цей період підпільної роботи керував повстанням селян у Таращанському та Сквирському повітах Київської губернії. Потім був повернутий до Києва знову військовим комендантом Подолу до лютого 1919 р. - часу приходу радянських військ до Києва. З приходом радянських військ до Києва, з організацією радянської влади, мене командували на роботу до Київської Чека”*⁹.

У Києві Лівшиць доріс до посади начальника секретно-оперативного відділу та заступника голови губернської ЧК, залізною рукою проводив червоний терор. Колишній слідчий Київської губернської ЧК М. Болеросов, який перейшов на бік білих, згадував про нього: *“Сильний оратор серед робітників... Має колосальний вплив на справи ЧК. Надзвичайно жорстокий... В розстрілах жертв ЧК брав участь не як гастролер, а як професіонал”*¹⁰.

Деякий час Яків Абрамович працював заступником голови Чернігівської губернської ЧК, а у листопаді 1919 р. був направлений на чекістську роботу до Житомира¹¹. Після звільнення міст України від денікінців місцеві губревкоми, пам'ятаючи про ту лиху славу, яку залишили по собі чекісти у місцевого населення, боялися нові каральні органи називати ЧК. Вони дістали назву *“слідкоми”* (слідчі комісії) і організовувалися або при комендатурі міста (у Харкові та Катеринославі), або як відділи ревкому (у Житомирі та Миколаєві). На думку чекістів, робота цих органів цілком відповідала їх компромісній назві. Для наведення порядку до Житомиру на посаду голови губернської ЧК був відряджений колишній т.в.о. голови ВУЧК В.А.Балицький. Після приїзду Балицького *“слідком був корінним чином реорганізований і перейменований у ЧК з відповідними відділами. Протягом місяця робота його настільки просунулася вперед, що з'явилась можливість виділити групу для організації Губчека у звільненому червоними військами Києві”*¹². Наприкінці грудня В.А.Балицький був призначений головою, а Я.А.Лівшиць - членом колегії Київської губернської ЧК¹³.

З весни 1920 р. Я.А.Лівшиць працював секретарем та заступником голови Харківської губернської ЧК, кілька днів виконував обов'язки голови цієї ж установи¹⁴. У серпні 1920 р. він був призначений головою Чернігівської губернської ЧК. В останній день цього ж місяця Лівшиць звертається до Харківської губернської ЧК з проханням надіслати фотографію колишнього скарбника Слов'янського парткому Ф.Сафронова, який зник з партійними грошима¹⁵.

Наприкінці 1920 р. Чернігівська губернська ЧК була однією з найменш численних в Україні. Її особовий склад нараховував 163 особи (в Одеській губернській ЧК - 850 осіб, Харківській - 670, Полтавській - 492, Київській - 392, Подільській - 333, Катеринославській - 303, Миколаївській - 303, Кременчуцькій - 284, Волинській - 248, Донецькій - 236, Олександрівській - 120). Відзначимо, що 114 співробітників Чернігівської губернської ЧК походили з робітників, 45 - з міської дрібної буржуазії та інтелігенції і лише 4 - із селян¹⁶.

За офіційною статистикою у 1920 р. Чернігівською губернською ЧК було розстріляно 180 осіб¹⁷. Втім, це далеко не повна кількість жертв червоного терору, адже сюди не увійшли особи, страчені за вироками губернського ревтрибуналу, особливих відділів ВЧК, військових підрозділів, які базувалися на Чернігівщині, особливих нарад по боротьбі з бандитизмом.

У квітні 1921 р. Я.А.Лівшиць став головою Київської губернської ЧК¹⁸. Оцінюючи його роботу, керівництво ВУЧК відзначало, що *“Київською губчека викритий та ліквідований Всеукраїнський центральний повстанський комітет та його безпосередні розгалуження, Українська військова організація в Київській школі червоних старшин, організація січових стрільців, ряд повстанських комітетів у повітах Київської губернії, ряд повстанських осередків у частинах Червоної Армії. Ліквідація указаних вище організацій відноситься до періоду по липень місяць 1921 р. Крім того, тією ж ЧК була розгромлена Центральна залізнична організація, яка групувалася по лінії залізниці Київ-Жмеринка; Мотовилівський, Білоцерківський, Жмеринський та ряд інших дрібних повстанських комітетів, організацій, осередків і так далі. Таким чином, потужний петлюрівський центр у Києві був розгромлений”*¹⁹.

Великі оперативні заслуги Якова Абрамовича були оцінені належним чином і 11 вересня 1921 р. він був нагороджений орденом Червоного Прапора як такий, що *“найбільш відзначився та особистими заслугами наблизив момент та увінчав успіх перемоги”*²⁰.

Але до повної перемоги над українськими повстанцями ще було далеко. У листопаді 1921 р. з Польщі в Україну здійснив рейд генерал-хорунжий Ю.Тютюнник. Активну участь у ліквідації цього авантюрного, погано підготовленого походу петлюрівських частин брав і голова Київської губернської ЧК Я.А.Лівшиць.

Він разом із заступником начальника особливого відділу Київського військового округу Л.О.Івановим, начальником оперативного відділу ВУЧК М.П.Фриновським та начальником кавалерійської дивізії Г.І.Котовським був у складі надзвичайної п'ятірки, яка під головуванням помічника командуючого Київським військовим округом І.І.Гарькавого 22 листопада 1921 р. у Базарі засудила на смерть 359 полонених українських вояків²¹. У 1926 р. на Одеській кіностудії за сценарієм Я.А.Лівшиця та Г.М.Стебового режисер А.Ф.Лундін

зняв фільм “ПКП (Пілсудський купив Петлюру)”, де у ролі Юрка Тютюнника знявся ... Юрко Тютюнник²².

У березні 1922 р. співробітники Київської губернської ЧК під керівництвом Я.А.Лівшиця ліквідували численну повстанську організацію “Козака рада Правобережної України”. Після шестимісячної розробки організації київські чекісти за одну ніч заарештували понад 600 її членів²³.

У “Витягу із списку членів колегій і відповідальних працівників губернських відділів ДПУ, що пройшли Центральну Атестаційну Комісію ДПУ УСРР” за червень 1922 р. відзначалося: “Лівшиць Яків Абрамович. 26 років, єврей, уродженець Мінської губернії, освіта - хатня, професія - токар з металу, в партії з 17 року, в старій армії не служив, в Червоній армії не служив, працював у Києві у підпільній організації. В органах ЧК з 19 року, займав посади: в Києві - заступник голови та завідувач СОВ (секретно-оперативним відділом - Авт.); заступник голови Чернігівської ГЧК; заступник голови Харківської ГЧК, голова ХГЧК, голова Чернігівської ГЧК, зараз - голова Київського губвідділу ДПУ. Нагороджений золотим годинником і орденом Червоного Прапора за боротьбу з бандитизмом і петлюрівщиною. Здібний, енергійний, своєрідний працівник, вмільний адміністратор, один з кращих начальників губернських відділів, проскакує - недисциплінованість, зарозумілість. Як секретник розуміє роботу. Має партизанський дух. Безумовно політично грамотний, бере участь в партійному житті. Як партійний організатор на місці. Відношення до товаришів по службі добре”²⁴.

У Києві Я.А.Лівшиць заприятелював з повноважним представником ДПУ по Правобережній Україні Ю.Г.Євдокимовим. Для останнього це знайомство згодом виявиться доленосним.

Голова ДПУ УСРР В.М.Манцев характеризував Якова Абрамовича як енергійного, наполегливого, але недостатньо дисциплінованого працівника, відзначав його велику схильність до склок та угруповань і вважав, що його “доцільніше використовувати на партійній роботі”²⁵. Побажання шефа українських чекістів було виконано і у жовтні 1922 р. начальника Київського губвідділу ДПУ перевели на партійну роботу.

1 вересня 1923 р. головою українського ДПУ став В.А.Балицький, який відразу став формувати свою команду, і вже 19 вересня на посаду начальника Секретно-оперативної частини та члена Колегії ДПУ УСРР був призначений прибулий з ЦК КП(б)У Я.А.Лівшиць²⁶. Але дуже скоро Всеволод Аполлонович пошкодував про своє рішення, бо під час партійної дискусії Яків Абрамович підтримав Л.Д.Троцького. Пізніше Балицький так розповість про ситуацію, що склалася в центральному апараті ДПУ УСРР в часи боротьби з опозицією: “Особисто довелося в Харкові зустрітися з Лівшицем як з опозиціонером. У нього були досить міцні зв’язки і з часом становище було таке, що осередки деінде тріщали, незважаючи на те, що я очолював тоді ДПУ. Довелося навіть деякий час бути в меншості. Тільки згодом нам удалося потроху цю публіку заспокоїти, розігнати та розпустити”²⁷.

14 лютого 1924 р. Лівшиць був відкликаний до ОДПУ СРСР і того ж року переведений на господарську роботу. Після вигнання з ДПУ Лівшиця направили на господарську роботу в Український Зовнішторг. Пропрацював

він там не довго, а потім перейшов на роботу в “Донвугілля”, де керував роботою заводів, які забезпечували вугільну промисловість. У 1927-1929 рр. працював у Берліні, де закуповував обладнання для механізації шахт²⁸. За участь у троцькістській опозиції та за фракційну роботу у січні 1928 р. контрольною комісією ЦК ВКП(б) був виключений з партії²⁹ та висланий з Берліну³⁰. Після публічного каяття у лютому 1929 р. був відновлений у лавах комуністів.

У Харкові Я.А.Лівшиць підтримував дружні стосунки з багатьма чекістами. Один з них, Ю.Д.Єлькін, повісив у його квартирі коштом ДПУ дорогі штори³¹. Доводити свою відданість справі Леніна-Сталіна Лівшицю довелося ударною працею на посаді заступника директора будівництва Харківського тракторного заводу у першій половині 1930 р. За успішне закінчення будівництва був нагороджений орденом Леніна, а його прізвище було викарбовано золотими літерами на дошці пошани заводу. У липні 1930 р. - грудні 1933 р. Лівшиць керував Південною залізницею у Харкові³².

Восени 1933 р. Лівшиць був призначений уповноваженим ЦК ВКП(б) та РНК СРСР з переселення колгоспників з Іванівської промислової області в спустошені від голодомору землі Донецької області. Вже 19 грудня на засіданні Всесоюзного переселенського комітету при РНК СРСР він доповів про виконання плану на 101,4%³³. На 28 грудня 1933 р. виконання плану становило вже 104% і 44 ешелони доставили в Донбас 3527 господарств³⁴.

У своєму виступі на XVII з'їзді ВКП(б) нарком шляхів сполучення А.А.Андрєєв поскаржився на “бюрократично-канцелярський стиль” начальника Південної залізниці, який проводив селекторні наради по 2-3 години, але відзначив чудову роботу з кадрами “хазяїна товариша Лівшиця”. Робота з кадрами полягала і у тому, що протягом року з Південної залізниці “було знято” понад 6000 куркулів і шкідників (зауважимо, що з Північно-Кавказької залізниці, яка посіла друге місце в СРСР за цим показником, “вичистили” лише близько 3000 осіб)³⁵. Саме начальником Північно-Кавказької залізниці і був призначений Я.А.Лівшиць після Харкова. Після переїзду до Ростова-на-Дону він, за словами першого секретаря Азовсько-Чорноморського крайкому ВКП(б) Б.П.Шеболдасва, “швидко підняв залізницю”³⁶.

На берегах тихого Дону Я.А.Лівшиць поновив стосунки з Ю.Г.Євдокимовим, який на той час очолював у П'ятигорську Північно-Кавказький крайком партії. Останній на лютнево-березневому Пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. визнав: “Лівшиця я добре знаю... Я вважав, що така фігура гнутися не може, що вона може ламатися”. Ці слова підтримав К.Є.Ворошилов: “Правильно!”³⁷. Правда, М.П.Фриновський пізніше на допиті засвідчив, що на його питання, чи щирим був відхід Лівшиця від троцькізму, Євдокимов відповів: “По-чесному такі, як Яшка, не каються”³⁸.

Після Ростова-на-Дону Я.А.Лівшиць перебрався до Москви, де нетривалий час очолював Московсько-Курську залізницю. 28 лютого 1935 р. наркомат шляхів сполучення (НКПС) очолив Л.М.Каганович³⁹, який відразу розпочав формувати свою команду, до якої увійшов і Яків Абрамович, призначений заступником наркома. Пізніше, коментуючи це призначення, Ю.Г.Євдокимов розповів, що “коли він (Лівшиць - Авт.) до НКПС прийшов,

то до Андрєєва він відносився так, погано, а Каганович коли прийшов до НКПС, так слухайте, при всіх зустрічах він, як говорять, бризкав, хвалив⁷⁴⁰. Відзначимо також, що після від'їзду Лівшиця з Ростова, за зізнанням Б.П.Шаболдаєва, "по суті залізниця розвалилася"⁷⁴¹.

Робота в НКШС співпала з посиленням боротьби з троцькістами. Л.М.Каганович згодом розповідав, що "багато разів у присутності ряду людей підозріло поглядав" на Якова Абрамовича і у "порядку кінцевого викорчовування залишків троцькізму" казав йому: "Чого виходите такий похмурий, що це з вами?... у вас залишки троцькізму... у вас ще троцькізм лишився"⁷⁴².

"Залишки троцькізму" помічав у заступника наркома шляхів сполучення і новий нарком внутрішніх справ СРСР М.І.Єжов, який почав активно збирати проти нього компромат. Зробити це було нескладно. Невдовзі Я.А.Лівшиця усунули з посади, провели кілька очних ставок із заарештованими⁷⁴³ і 16 листопада 1936 р. заарештували без санкції прокурора⁷⁴⁴.

Невдовзі після арешту Лівшиця застрелився його близький друг В.Я.Фурер - завідувач відділом культурно-просвітницької роботи Московського міського комітету ВКП(б). Передсмертний лист Фурера Сталіну, за свідченням М.С.Хрущова (на той час - керівника столичної партійної організації), "був присвячений головним чином реабілітації Лівшиця". Самого ж Якова Абрамовича Микита Сергійович особисто не знав, але чув про його колишню роботу в ЧК та "надзвичайну активність"⁷⁴⁵.

Арешт Лівшиця негативно вплинув на долі й інших його знайомих. За словами наркома внутрішніх справ УСРР В.А.Балицького, на посаду першого заступника наркома внутрішніх справ СРСР намічався Ю.Г.Євдокимов "і питання про нього вже обговорювалося на засіданні Політбюро, але Сталін його кандидатуру відхилив, оскільки Євдокимов, Шеболдаєв і Лівшиць разом приймали рішення, коли вони всі працювали в Ростові"⁷⁴⁶.

Директор Київської кінофабрики С.Л.Орелович знайшов і знищив рецензію наркома внутрішніх справ В.А.Балицького на фільм "П.К.П.", одним з авторів сценарію якого був Я.А.Лівшиць, "щоб його ім'я ніде не плутати з іменем троцькіста"⁷⁴⁷.

Сильно занепокоїлися і деякі українські чекісти. Начальник секретно-політичного відділу (СПВ) НКВС УСРР П.М.Рахліс пояснював підлеглим: "Ви розумієте, як це погано. Лівшиць там наговорить, а потім виправдовується. Хоча не може бути, оскільки він мене майже не знає, бачив мене у 1922 р.". Особливе занепокоєння викликав той факт, що Я.А.Лівшиць почав давати свідчення про свій зв'язок з колишнім начальником СПВ НКВС УСРР Б.В.Козельським, який застрелився 2 січня 1936 р. На питання начальника відділку СПВ М.О.Григоренка "чи був пов'язаний з Лівшищем Козельський?", Рахліс сказав: "ніди, розберися"⁷⁴⁸.

4 грудня 1936 р. М.І.Єжов на Пленумі ЦК ВКП(б) повідав присутнім про троцькістські зв'язки Я.А.Лівшиця⁷⁴⁹. А М.І.Бухарін у своєму покайному виступі дорікнув одному зі своїх кривдників: "А чому, наприклад, т.Каганович "не унюхав" свого заступника Лівшиця? Авжеж, не унюхав"⁷⁵⁰.

Керівництво НКВС вимагало від слідчих, які працювали у цій справі, викриття будь-якими засобами ворожої роботи троцькістів та інших заарештованих колишніх опозиціонерів та відноситися до них як до ворогів

народу. Арештованих умовляли дати потрібні свідчення, провокували, загрожували. Широко застосовувалися нічні допити, “конвеєрна система” та багатогодинні “стійки”. Багато допитів починалося з биття, яке тривало доти, доки підслідні не давали згоди на дачу свідчень. До визнання заарештованими своєї вини протоколи допитів і очних ставок часто не склалися. Практикувалося оформлення одним протоколом багатьох допитів. Слідчі заздалегідь складали протоколи допитів і давали їх заарештованим на підпис. Пояснення заарештованих не перевірялися, серйозні протиріччя у свідченнях обвинувачених і свідків не усувалися. Допускалися й інші порушення процесуального закону.

Більшість обвинувачених тривалий час не визнавали своєї провини. Невдовзі один із заарештованих - заступник начальника Центрального управління руху НКШС І.О.Князев - дав розгорнуті свідчення про диверсії на залізницях, які він організував за дорученням Лівшиця, та про завдання, отримані від японського розвідника стосовно застосування під час майбутньої війни бактеріологічних засобів для зараження військових ешалонів, а також пунктів харчування та санітарної обробки військ. Я.А.Лівшиць дав “*потрібні свідчення*” лише на 51 день - зізнався в організації аварій на залізницях та співробітництві з японською розвідкою⁵¹. Необхідні умови для успішного проведення нового відкритого процесу були створені.

Лише за кілька днів до початку судового процесу співробітники НКВС визначилися зі складом підготовлених обвинувачених. У справі було підготовлено три варіанти обвинувального висновку, причому у першому варіанті прізвища Я.А.Лівшиця не було. Усі варіанти надсилалися особисто Й.В.Сталіну і кілька разів перероблялися⁵².

23-30 січня 1937 р. у Москві Військова Колегія Верховного суду СРСР у складі В.В.Ульріха, І.О.Матулевича, М.М.Ричкова, за участю прокурора СРСР А.Я.Вишинського у відкритому судовому засіданні розглянула карну справу так званого “*паралельного антирадянського центру*”. На лаві підсудних опинилися 17 осіб: Ю.Л.Пятаков, Г.Я.Сокольников, К.Б.Радек, Л.П.Серебряков, Я.А.Лівшиць, М.І.Муралов, Я.Н.Дробніс, М.С.Богуславський, І.О.Князев, С.А.Ратайчак, Б.Й.Норкін, О.О.Шестов, М.С.Строїлов, Й.Д.Турок, І.Й.Граше, Г.Є.Пушин, В.В.Арнольд.

У своєму останньому слові Я.А.Лівшиць повністю визнав свою провину та заявив: “*Громадяни судді, я прошу при розгляді всього обвинувального та слідчого матеріалу врахувати, що мені 40 років. Життя моє наповнено не лише злочинами. Я був відданим партії, робочому класу та революції багато років, я працював чесно та віддано, я не вважаю себе остаточно загиблим, я вважаю себе ще здатним чесно служити робітничому класу та революції. Це дає мені право просити суд пролетарський, суд радянський зберегти мені життя, дати мені можливість чесною роботою хоча б частково спокутувати свої жахливі злочини. Про цю пощаду я і прошу пролетарський суд*”⁵³.

Пролетарський суд колишнього пролетаря не пощадив і 30 січня 1937 р. засудив на смерть. Вирок було виконано наступного дня⁵⁴.

Розстріл Я.А.Лівшиця М.І.Єжов використав для дискредитації багатьох значних чекістів. Так, серед обвинувачень, висунутих колишньому

начальнику СПВ НКВС СРСР Г.А.Молчанову, було й таке *“систематично передавав Лівшицю через Фурера цілком таємні дані про антирадянську діяльність троцькістів, що призвело до виведення з-під удару численних троцькістів”*⁵⁵.

На лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. союзний нарком внутрішніх справ спрямував нищівну критику на свого попередника Г.Г.Ягоду за розвал чекістської роботи, а говорячи про троцькістів, що діяли в самому НКВС, не забув назвати Б.В.Козельського, який нібито *“не соромлячись, цілком відверто розповідав про свої настрої, троцькістську роботу, про все Лівшицю”*⁵⁶.

Коли ж В.А.Балицький забажав ознайомитися на Луб'янці з протоколами допиту Я.А.Лівшиця, то йому відмовили. Повернувшись до Києва, український нарком заявив підлеглим що, ймовірно, Лівшиця перед розстрілом допитали стосовно нього, Балицького, і оскільки його *“помазали”*, то не дозволять прочитати протоколи. На його думку, Лівшиця примусили дати матеріали на Козельського як на троцькіста *“аби скомпрометувати український апарат НКВС. Це зробив Єжов з винятковою метою побити Балицького”*⁵⁷.

Дістался і Ю.Г.Євдокимову. Восени 1937 р., коли він працював першим секретарем Ростовського обкому партії, до ЦК ВКП(б), комісії партійного контролю та газети *“Правда”* надійшли заяви про його зв'язок з Я.А.Лівшицем та іншими викритими *“ворогами народу”*, у наслідку чого його політична репутація суттєво постраждала⁵⁸.

Навесні 1937 р. нарком шляхів сполучення Л.М.Каганович двічі доповідав Й.В.Сталіну про заходи, спрямовані на ліквідацію наслідків шкідництва на залізниці. Зокрема, намічалось переглянути всі накази, підписані колишнім заступником наркома шляхів сполучення Я.А.Лівшицем на предмет *“шкідництва”*⁵⁹. Багатьом залізничникам інкримінувався *“ворожий зв'язок”* з Лівшицем і це стало причиною їхнього арешту. Наприклад, так сталося з начальником Ашхабадської залізниці В.П.Єремєєвим⁶⁰.

Після падіння М.І.Єжова вже підручні Л.П.Берії стали звинувачувати соратників *“залізного сталінського наркома”* у зв'язках з Я.А.Лівшицем. Колишній перший заступник наркома внутрішніх справ СРСР М.П.Фриновський дав розгорнуті свідчення про те, що через Ю.Г.Євдокимова підтримував зв'язки з Я.А.Лівшицем⁶¹. Інший єжовський заступник С.Б.Жуковський, який *“дружив домами”* з Я.А.Лівшицем у Берліні, на слідстві назвав свого колишнього приятеля *“старим кадровим непримиримим троцькістом”* та відзначив, що його роль полягала *“у троцькістській обробці працівників різних господарських установ, що приїздили до Берліна з Москви та інших міст”*⁶².

Реабілітували Я.А.Лівшиця лише у 1988 р.

¹Бажан О., Золотарьов В. Керівний склад ЧК-ГПУ-НКВД Чернігівщини у 1918 - 1941 роках // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упорядники О.Б.Коваленко, Р.Ю.Подкур, О.В.Лисенко, О.І.Желєзна. - Кн.1. - Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2008. - С.722-731.

²Лівшиць - прізвище єврейського походження. Утворено від назви населеного пункту Liebeschitz (нім.) на теренах сучасної Чехії (зараз - Лібешице). Прізвище виникло не пізніше XVI ст. З того часу через переселення носіїв прізвища з країни у країну виникли численні варіанти його написання - Лівшиць, Ліфшиць, Ліпшиць, Любошиц та ін. Прізвище Лівшиць носили німецькі та польські рабини.

- ³Реабилітація: Політичні процеси 30-50-х років / Под общ. ред. А.Н.Яковлева. - М.: Политиздат, 1991. - С.213; Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. - К.: Абрис, 1997. - С.503-504; Шаповал Ю., Золотарьов В. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. - К.: Стилос, 2002. - С.407; Абрамов В. Євреї в КГБ. - М.: Яуза, Эксмо, 2005. - С.227.
- ⁴Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919-1941). - Харків: Фоліо, 2003. - С.12-16.
- ⁵Відділ архівів Управління справами Міністерства шляхів сполучення Російської Федерації (далі - ВА УС МШС РФ). - Архівна особова справа на Лівшиця Я.А. - Арк.6.
- ⁶Сталин И.В. Стенограмма выступления на расширенном заседании при наркомате обороны от 02.06.1937 г. // Кривицкий В.Г. Я был агентом Сталина: Записки советского разведчика. - М., 1996. - С.281.
- ⁷ВА УС МШС РФ. - Архівна особова справа на Лівшиця Я.А. - Арк.6.
- ⁸Реабилітація: Політичні процеси 30-50-х років. - С.213.
- ⁹ВА УС МШС РФ. - Архівна особова справа на Лівшиця Я.А. - Арк.6.
- ¹⁰Виноградов А. Бойня // Новая интересная газета. - Киев, 2004. - №1. - С.6.
- ¹¹Летопись революции: Журнал по истории КП(б)У и Октябрьской революции на Украине. - 1926. - №6. - С.42.
- ¹²Отчет Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнаркоме Украины за 1920 год. К 5-му Всеукраинскому съезду советов. - Харьков, 1921. - С.4.
- ¹³Известия Киевского губревкома. - 1920. - 14 января.
- ¹⁴Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919-1941). - С.12.
- ¹⁵Державний архів Харківської області. - Ф.1. - Оп.1. - Спр.48. - Арк.134.
- ¹⁶Отчет Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнаркоме Украины за 1920 год. - С.36.
- ¹⁷Там же. - С.38.
- ¹⁸Органи державної безпеки Київщини (1917-2008) у фотографіях та документах. - К., 2008. - С.393.
- ¹⁹Склярченко С. ВУНК в 1921 році. Загальні завдання і структура ВУНК // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - 1995. - №1/2. - С.74.
- ²⁰Державний архів Управління внутрішніх справ Харківської області (далі - ДА УВС ХО). - Ф.48. - Оп.1 - Спр.1. - Арк.123зв.
- ²¹Верига В. Листопадовий рейд. - К.: Видавництво ім.Олени Теліги, 1995. - С.140-141.
- ²²Шатайло О.Л. Генерал Юрко Тютюнник. - Львів: Світ, 2000. - С.109.
- ²³Голинков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. - Кн.2. - М.: Политиздат, 1978. - С.224.
- ²⁴Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919 - 1941). - С.12-13.
- ²⁵Там само. - С.14.
- ²⁶ДА УВС ХО. - Колекція документів. - Наказ ДПУ УСРР №210 від 19.09.1923.
- ²⁷Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі - ЦДАГО України). - Ф.1. - Оп.1. - Спр.531. - Арк.75.
- ²⁸ВА УС МШС РФ. - Архівна особова справа на Лівшиця Я.А. - Арк.7.
- ²⁹Реабилітація: Політичні процеси 30-50-х років. - С.213.
- ³⁰Жуковский В.С. Лубянская империя НКВД. 1936-1938. - М.: Вече, 2001. - С.81.
- ³¹Україна в добу "Великого терору": 1936-1938 роки / Авт. упоряд. Ю.І.Шаповал, С.М.Богунов, В.А.Золотарьов та ін. - К., 2009. - С.196.
- ³²ВА УС МШС РФ. - Архівна особова справа на Лівшиця Я.А. - Арк.7.
- ³³Голодомор 1932 - 1933 років в Україні: документи та матеріали. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. - С.988-989.
- ³⁴Там само. - С.993.
- ³⁵Андреев А.А. Речь на XVII съезде ВКП(б) 7 февраля 1934 г. // www.xrono.ru-VKB17/236.utml.
- ³⁶Материалы февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) 1937 года // Вопросы истории. - 1995. - №5. - С.14.
- ³⁷Там же. - С.13.
- ³⁸Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ - ГУКР "Сирш". 1939 - март 1946. - М.: МФД; Материк, 2006. - С.39.
- ³⁹Залесский К.А. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь. - М.: Вече, 2000. - С.199.
- ⁴⁰Материалы февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) 1937 года // Вопросы истории. - 1995. - №5. - С.13.

- ⁴¹Там же. - С.14.
⁴²Материалы февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) 1937 года // Вопросы истории. - 1994. - №9. - С.26.
⁴³Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ - ГУКР "Сирш". 1939 - март 1946. - С.41.
⁴⁴Расстрельные списки. Донское кладбище. 1934-1940. - Вып.1. - М., 1993. - С.79.
⁴⁵Хрущев Н.С. Воспоминания. Избранные фрагменты. - М.: Вагриус, 1997. - С.45-46.
⁴⁶ЦДАГО України. - Ф.263. - Оп.1. - Спр.44539-ФП. - Арк.24-25.
⁴⁷Там само. - Спр.44539-ФП. - Арк.207.
⁴⁸Там само. - Спр.45886-ФП. - Арк.170-171.
⁴⁹Фрагменты стенограммы декабрьского Пленума ЦК ВКП(б) 1936 года // Вопросы истории. - 1995. - №1. - С.6.
⁵⁰Там же. - С.13.
⁵¹Реабилитация: Политические процессы 30-50-х годов. - С.222-223.
⁵²Там же. - С.224-225.
⁵³Процесс антисоветского троцкистского центра (23-30 января 1937 года). - М., 1937. - С.245-246.
⁵⁴Расстрельные списки. Донское кладбище. 1934-1940. - Вып.1. - С.79.
⁵⁵Тумишис М.А. ВЧК. Война кланов. - М., 2004. - С.131.
⁵⁶Материалы февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) 1937 года // Вопросы истории. - 1994. - №10. - С.27.
⁵⁷ЦДАГО України. - Ф.263. - Оп.1. - Спр.44539-ФП. - Арк.31-32.
⁵⁸Павлюков А.Е. Ежов. Биография. - М., 2007. - С.411.
⁵⁹Хаустов В., Самуэльсон Л. Сталин, НКВД и репрессии. - М., 2009. - С.74-75.
⁶⁰Там же. - С.315.
⁶¹Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ - ГУКР "Сирш". 1939 - март 1946. - С.39-41.
⁶²Жуковский В.С. Лубянская империя НКВД. 1936-1938. - М., 2001. - С.146.

Бажан О.Г., Золотарев В.А.

Член "Параллельного антисоветского троцкистского центра": страницы биографии чекиста Я.А.Лившица

В статье, опираясь на архивные материалы, воссозданы основные этапы жизни одного из фундаторов советских органов государственной безопасности в Украине Я.Лившица.

Bazhan O., Zolotarev V.

The Member of the "Parallel Anti-Soviet Trotsky Center": the Biography of the Chekist Y. A. Livshyts

The article, based on the previously unpublished archive materials, reconstructs the major biographical milestones of one of the founders of the Soviet State Security bodies in Ukraine, Y. Livshyts.

Отримано 21.03.2010